

УДК 94(477)«16»

Віталій Щербак

ОСМАНСЬКИЙ ЧИННИК У СТАНОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ РАНЬНОМОДЕРНОЇ ДОБИ

У статті здійснено аналіз діяльності Богдана Хмельницького у пошуках союзників у період відродження Української держави. Увагу зацентовано на його баченні можливості отримати політичну і військову допомогу від Османської імперії, незважаючи на конфесійну відмінність. Простежено збереження наступниками гетьмана традиції визнання турецького султана сюзереном козацької України.

Ключові слова: українське державотворення, козацтво, Османська імперія, українсько-турецькі відносини.

Становлення і розвиток Української козацької держави значною мірою знайшли відображення у вітчизняній історіографії. Основна увага дослідників зосереджувалась на формуванні засад суспільної влади, територіальних меж, еволюції державницької ідеології. Лише окремі праці присвячені висвітленню зовнішньополітичних аспектів діяльності очільників Війська Запорозького [13; 14; 15; 16; 17]. Перевага надається з'ясуванню питання про втручання у внутрішньополітичне життя Гетьманщини Речі Посполитої та Московії, які мали з нею спільні кордони. Водночас у другій половині XVII ст. потужний вплив на суспільні процеси в Україні здійснювала Османська імперія.

Козацьке повстання в Україні навесні 1648 р. суттєво відрізнялося від попередніх. Гетьман Війська Запорозького Богдан Хмельницький відмовився від оборонної тактики ведення бойових дій, зарукою цьому стала підтримка реєстрового козацтва, та домігся військово-політичного союзу з кримським ханом Іслам-Гіреєм. Такі кроки Б. Хмельницького засвідчували про засвоєння уроків цілої низки виступів запорожців, в ході яких, незважаючи на їх поразку, була сформована ідея козацького автономізму. Відповідно й вимоги, зафіксовані під час переговорів з послами коронного гетьмана Речі Посполитої Миколи Потоцького у березні 1648 р. Миколою Хмелецьким та Станіславом Кричевським, містили кілька чітких пунктів. Насамперед, це

стосувалося поновлення козацьких прав і привілеїв, обмежених «Ординацією» 1638 р., збільшення реєстру до 12 тисяч осіб та виведення кватерного війська із Задніпров'я та України. У листі до короля від 31 березня коронний гетьман зазначав, що повстанці прагнуть скасувати на вказаних територіях «управління Речі Посполитої» та «абсолютно панувати в Україні, укладати договори з іноземцями й зарубіжними володарями і робити все, що лише заманеться їхній волі і бажанню» [3, 15]. Ці свідчення дають підставу говорити про наміри повстанців добитися виокремлення козацького регіону як автономного краю в межах Речі Посполитої.

Перемоги козацького війська під Жовтими Водами та Корсунем у травні 1648 р. зміцнили прагнення Б. Хмельницького досягти поставленої мети. Це красномовно засвідчує його послання до короля Речі Посполитої Владислава IV, передане через перекопського мурзу Тугай-бея полоненому коронному гетьману М. Потоцькому. У ньому йшлося про поновлення «давніх вольностей» для Війська Запорозького і встановлення на Подніпров'ї козацького самоврядування.

Про плани Б. Хмельницького було відомо й у середовищі магнатів, які з тривогою апелювали до центральної влади. Країною активно поширювалися чутки про намір козаків створити власну державу і проголосити свого провідника монархом. Брацлавський воєвода Адам Кисіль відзначав задум Б. Хмельницького оголосити

Київ столицю нового князівства. Водночас у листі гетьмана до короля від 12 червня 1648 р. містилися помірковані прохання про збільшення вдвічі чисельності козацького реєстру та захисту православної віри [10, 412].

Військова кампанія 1648 р. завершилася під Замостям, звідки Б. Хмельницький повернувся на Подніпров'я, сподіваючись досягти прийнятну угоду з новим королем Яном Казимиром. Одночасно з листа гетьмана до кримського хана можна зробити висновок про намір відправити козацьке посольство до Туреччини з пропозицією прийняти протекторат султана. До такого твердження спонукає і факт відмови московського царя Олексія Михайловича прийняти «під свою високу руку» Військо Запорозьке влітку цього ж року через умови Поляновського мирного договору.

Важливе значення для довершення самоусвідомлення наступних політичних кроків Б. Хмельницького стало його повернення до Києва і зустріч із єрусалимським патріархом Паїсієм. Останній благословив гетьмана на війну проти Речі Посполитої і титулював його «князем Русі». Це суттєво вплинуло на поведінку Хмельницького під час переговорів з королівським комісаром А. Киселем у лютому 1649 р. Гетьман фактично виступив з новою політичною програмою, яка радикально різнилася від мети боротьби на початку козацького повстання. Зокрема, він заявив про право українського народу на створення власної держави в етнічних межах його проживання [11, 50]. Практичною реалізацією цієї мети могла стати Зборівська угода, згідно положень якої було закладено основи відродження Української держави як спадкоємиці княжої Русі.

Затвердження Зборівської угоди сеймом Речі Посполитої на початку 1650 р. відкривало можливості і для стабілізації соціально-економічного становища в Україні. Водночас внутрішня політика гетьманського уряду не відзначалася послідовністю, і вже влітку розгортаються масові соціальні виступи. З іншого боку, Б. Хмельницькому доводилося долати спротив частини старшини, для якої політичною батьківщиною залишалася Річ Посполита. Так, за свідченням шведського дипломата Іоганна Майєра, під час однієї із старшинських рад полковник Матвій Гладкий заявив, що його володарем залишається польський король, а гетьман — лише «братом і товаришем» [2, 48]. У цих умовах Б. Хмельницький робить кроки по зміцненню міжнародного становища Війська Запорозького. Йому вдалося домовитися з правителями Трансільванії про координацію дій проти Речі Посполитої, змусити молдавського господаря відмовитися від проведення ворожої політики та розпочати пошуки шляхів до порозуміння з Швецією. Улітку відбулися переговори з турецьким посольством Осман-аги, під час якого

гетьман заявив про бажання служити Порті, зобов'язався не допускати козацьких морських походів та підтримувати союз із кримським ханом [5, 27–28]. До Стамбула було відправлене посольство на чолі з Антоном Ждановичем з проханням допомогти у боротьбі з Річчю Посполитою, а також засвідчити згоду прийняття протекції турецького султана.

Мегмед IV позитивно відгукнувся на звернення української сторони і виступив із відповідною ухвалою, що мала набрати чинності після присяги гетьмана і старшини. З цією метою у лютому 1651 р. до Чигирина знову прибуло посольство Осман-аги, яке привезло Хмельницькому атрибути влади та грамоту на володіння «Руським князівством». Посланці султана мали повідомити про згоду Порті надіслати військову допомогу і запропонувати відправити «великого посла» до Стамбулу для остаточного затвердження угоди про прийняття протекції [13, 229]. Це відповідало й сподіванням гетьмана домогтися юридичного оформлення монархічного правління у формі спадкового гетьманства. Водночас Б. Хмельницький чітко усвідомлював відсутність соціально-політичної сили, яка б виступила опорою князівської влади, а отримання князівського титулу з рук іноземного монарха могло поставити під сумнів його легітимність. Тому старшинська рада, яка залишалася в полоні старої концепції загравання з Портою та Московією, відхилила оформлення протекції й військової допомоги.

Поразка козацького війська під Берестечком у червні 1651 р. поставила під загрозу існування Української держави. За Білоцерківським договором її територія обмежувалася Київським воеводством, чисельність реєстру скорочувалася до 20 тисяч, гетьман Війська Запорозького позбавлявся права на ведення міжнародних відносин. Усвідомлюючи відсутність перспективи досягти самостійно успіху через відмову Московії та Трансільванії, Б. Хмельницький знову порушує питання про прийняття турецької протекції. У листі до султана Мегмеда IV він відзначав, що метою боротьби з Польщею є звільнення «руського народу від польської неволі» і повідомляв, що «...вся Русь хоче і могла б бути під владою вашої цісарської милості» [6, 234]. Проте і цього разу справа до угоди не дійшла через наявність в середовищі старшини промосковського та пропольського угруповань та неодноразові спроби антигетьманських виступів у полках. Охлократичні тенденції спостерігалися і в соціально-політичному розвитку країни, що помітно ускладнювало її становище.

Лише переможна Батозька кампанія 1652 р. зумовила морально-психологічний злам у ході Визвольної війни. Вона спричинила масові селянські повстання і відновлення на території Київського, Чернігівського та Брацлавського

воеводств органів козацької влади. За повідомленням сіверського сотника Пилипа Уманця: «А тепер у нас за ласкою Божою <...> ні воеводи, ні старости, ані писаря немає. Боже дай, здоров був пан Богдан Хмельницький, гетьман усього Війська Запорозького! А пан полковник у нас тепер за воеводу, а пан сотник за старосту, а отаман городовий за суддю» [8, 241]. Велике значення мало створення нової моделі соціально-економічних відносин, що передбачало перехід у власність скарбу Війська Запорозького більшості земель католицької та уніатської церков і володінь тих землевласників, котрі втекли з коронним військом. Провідна роль у політичному житті суспільства перейшла до козацької старшини.

У наступному році військові дії продовжилися, що суттєво позначилося на економічному становищі Української держави і підірвало боєздатність армії. Ускладнилися і зовнішньополітичні відносини через зближення Речі Посполитої з Валахією та Трансильванією, до яких згодом приєдналася і Молдавія. Тому влітку 1653 р. Б. Хмельницький знову надсилає посольство до Мегмеда IV з проханням про військову допомогу і політичну протекцію. Але й цього разу позитивне рішення турецького султана не було підтримане старшинською радою, а відтак було втрачено нагоду опертися на потужного союзника. Розбіжності між старшиною і гетьманом засвідчили, що при виборі сюзерена перевага віддавалася монархові одного віросповідання та наявності в історичній пам'яті українців ідеї спільної політичної долі, зокрема часів княжої Русі. Характерним із цього погляду є визнання козацького посла Василя Золотаренка до польських комісарів, зроблене у травні 1660 р., де зауважено, що українці піддалися під владу московського царя лише «з причини однієї православної віри й тієї причини, що і перед цим Мала і Біла Русь при Великій Русі перебувала під єдиновладдями руськими» [11, 82].

Українсько-російська угода 1654 р. передбачала збереження за Військом Запорозьким витворених форм правління й устрою інституцій політичної влади, територіально-адміністративного поділу, судочинства, фінансової системи, нової моделі соціально-економічних стосунків, самостійності у проведенні внутрішньої політики. Суверенітет козацької України обмежувався в царині зовнішньополітичної діяльності, зокрема, взаєминами з Річчю Посполитою та Туреччиною. І це не випадково, адже Московія на той час не могла протистояти цим могутнім державам і намагалася обмежити їх вплив на Україну.

Військовий союз, який набирав ознак суверенітету, не витримав випробування часом. Вже через рік налякана успіхами Швеції в Прибалтиці

Московія вирішила піти на зближення з Річчю Посполитою. Підписання Віленського перемир'я 1656 р. засвідчило про цілковите ігнорування в Москві українськими інтересами. Відповідно Б. Хмельницький продовжив переговори про союз із Швецією, яка вела успішні бойові дії проти Речі Посполитої. Проте шведський король Карл X знайшов надійного союзника в особі трансильванського князя Дьєрдя II Ракоці та в грудні підписав із ним Радноцьку угоду. Вона передбачала визнання козацької держави як самостійного політичного суб'єкта лише у межах Київського, Чернігівського та Брацлавського воеводств. Західноукраїнські землі відходили до Трансильванії, що не могло не обурити Б. Хмельницького, метою якого було об'єднання всіх українських земель в єдиній державі. Цілком логічним стало нове козацьке посольство до Стамбулу, очолюване Лавріном Капустою у березні 1657 р., який прибув засвідчити султану «стару приязнь і щирі вірність» Війська Запорозького і готовність залишитися у турецькій протекції [4, 1354]. Мегмед IV підтвердив намір тримати гетьмана «під опікою», проте, певно, серйозна хвороба Хмельницького завадила довершенню справи.

Жорстка боротьба козацької старшини за гетьманську булаву після смерті Б. Хмельницького спричинила перегрупування політичних сил і зміну пріоритетів у творенні майбутнього Української держави. Генеральний писар Іван Виговський із своїми прибічниками зважився на усунення молодого Ю. Хмельницького від керівництва Військом Запорозьким. Спочатку на старшинській раді у вересні 1657 р. І. Виговський був обраний гетьманом до повноліття Юрія, а через місяць на Корсунській раді — повноправним гетьманом України. В історіографії питання мотивації цих дій окреслюється виключно боротьбою за владу. При цьому залишається поза увагою факт підтримки кандидатури генерального писаря людьми, які у січні 1654 р. чинили спротив Б. Хмельницькому на переяславських переговорах із представниками Московії. Очевидно, їх непокоїв характер самодержавної влади царя, воля якого була понад законом. Навпаки, шляхетський статус у Речі Посполитій забезпечував особу навіть від королівського свавілля.

Ставши гетьманом, І. Виговський відмовився від монархічної ідеї, покладаючись на підтримку козацької старшини, якій на Корсунській раді пообіцяв: «без вашої військової ради жодних справ не чинити» [1, т. 4, 43], при цьому абсолютно проігнорувавши позицію запорожців. Фактично було взято курс на розбудову олігархічної республіки, що призвело до суттєвого послаблення центральної влади. За умов роз'єднаності еліти, яка переживала процес формування, відсутності чітких пріоритетів щодо подальшої розбудови козацької держави це реально загрожувало

розгортанню подальшої боротьби за гетьманський уряд. Унаслідок багаторічної війни і руйнації соціальної структури суспільства, активізувалися й охлократичні настрої серед населення. Значна його кількість готова була підтримувати того, хто обіцяв швидке задоволення, насамперед, матеріальних потреб.

Неспроможність І. Виговського досягти домовленостей з лівобережним козацтвом і запорожцями для розв'язання назрілих проблем змусила його до пошуків зовнішньої підтримки. Вже під час корсунських переговорів з царським послом Богданом Хитрово на початку 1658 р. гетьман погодився на прибуття московських воевод до Чернігова, Ніжина, Переяслава і приборкання «бунтівників» на Запорожжі. У Корсуні ж було досягнуто угоди про підготовку військового союзу з кримським ханом Мегмед-Гіреєм, що передбачало надання гетьману військової допомоги у боротьбі із внутрішніми ворогами. Водночас це дозволило налагодити контакти з Портою. А згодом, зневірившись у спроможності польської еліти задовольнити українські бажання, окреслені у проекті Гадяцького трактату, І. Виговський надсилав посольство до Стамбулу, засвідчуючи готовність прийняти протекцію султана. Навесні 1659 р. гетьман присягнув на вірність Мегмеду IV [9, 13]. Але навіть велична перемога українського війська у союзі з кримськими татарами над московською ордою під Конотопом не забезпечила Виговському міцного становища в козацькій державі.

Більш ефективно турецький чинник в українському державотворенні був використаний продовжувачем справи Б. Хмельницького гетьманом Петром Дорошенком. Отримавши булаву у серпні 1665 р., попри несприятливі внутрішні і зовнішні обставини, він відразу розгорнув дипломатичну діяльність, спрямовану на обмеження впливу польських владних структур, порозуміння з лівобережною старшиною та здобуття підтримки з боку Криму. Навесні наступного року П. Дорошенко порушив питання перед сеймом Речі Посполитої про визначення статусу козацької України за умовами Гадяцького трактату. Проте такий варіант не був прийнятий польською стороною, яка готувалася до угоди з Московським царством з перспективою остаточного поділу українських земель.

Андрусівське перемир'я 1667 р. передбачало поділ України по Дніпру: лівобережна частина з Києвом відійшла до Росії, а Правобережжя — до Речі Посполитої. Це значно ускладнювало завдання П. Дорошенка щодо об'єднання козацької держави в етнічних межах. Тому гетьман спрямував зусилля для налагодження добрих стосунків з Кримом та Туреччиною. Після провалу спільного з татарами походу на Поділля восени 1667 р. і підписання Підгаєцької угоди П. Дорошенко

відправив посольство до Туреччини, прохаючи підтримки. А на початку лютого 1668 р. на старшинській раді, в присутності й представників Лівобережної України, було ухвалено рішення «з обох боків сторін Дніпра жителям бути у возз'єднанні і жити б окремо і давати данину турському цареві та кримському хану, так як платити валаський князь, а щоб під рукою великого государя і королівської величності в жодному разі не бути» [1, т. 7, 30–31]. При реалізації цього плану П. Дорошенко скористався повстанням гетьмана Івана Брюховецького проти московської зверхності навесні 1668 р. За підтримки лівобережної старшини П. Дорошенко усунув від влади свого опонента і у червні на генеральній раді поблизу Опішні був обраний гетьманом України [12, 165]. Він прагнув утвердити свою владу як володар єдиної козацької держави. Характерним було розпорядження П. Дорошенка, щоб під час церковних служб не згадувалося ім'я московського царя, а лише «благочестивого і Богом даного гетьмана Петра» [11, 166].

Проти політичного та територіального об'єднання Української держави рішуче виступили Річ Посполита, Московія та Запорожжя, ставши на шлях чергового втручання у її внутрішні справи, насамперед, через розпалювання міжусобиць. Ефективність такого методу забезпечувалася боротьбою за булаву старшини, яка, переслідуючи особисті інтереси, спиралася на зовнішню підтримку. Промосковські сили лівобережної старшини та представники духовенства, зокрема чернігівський архієпископ Лазар Баранович та ніжинський протопоп Мефодій Филимонович, спромоглися переконати чернігівського полковника Дем'яна Многогрішного у необхідності прийняти російську зверхність. На Запорожжі гетьманом проголосили кошового писаря Петра Суховія з претензіями на владу в усій Україні, а на Поділлі польські емісари поставили гетьманом уманського полковника Михайла Ханенка.

Зважаючи на реальну загрозу подальшого збройного протистояння, Петро Дорошенко скликає 21 березня 1669 р. поблизу Корсуня козацьку раду, де у присутності посла Мустафи-аги Селіма присягнув турецькому султану з умовою взяти під опіку Військо Запорозьке і захищати його від ворогів [7, 134–135]. 25 серпня на раді під Уманню гетьман П. Дорошенко прийняв від нового сюзерена Мегмеда IV клейноди — булаву, бунчук, хоругву і грамоту — на підтвердження своїх владних повноважень.

Через два роки турецький султан висунув ультиматум Речі Посполитій про відмову від Правобережжя, а згодом розпочалася військова інтервенція. В умовах польсько-турецької Бучацької угоди 1672 р. обома сторонами визнавалося існування окремої «Української держави у давніх кордонах» [12, 423]. Проте

її територія обмежувалася Правобережжям, незважаючи на оптимістичні заяви турецької сторони, що невдовзі під владою гетьмана буде «і Київ і вся Лівобережна Україна» [1, т. 11, 79]. На практиці турецька протекція не гарантувала реалізацію ідеї об'єднання всіх українських земель в єдиній державі. Вже на початку грудня 1672 р. П. Дорошенко змушений був самостійно обороняти Правобережжя від військ московського воєводи Григорія Ромодановського та новообраного гетьмана Лівобережної України Івана Самойловича. Через загострення відносин П. Дорошенка з Кримом турецька влада почала робити ставку на Ю. Хмельницького.

Таким чином, відродження Української держави як спадкоємиці княжої Русі відбувалося у ході Визвольної війни 1648–1657 рр. Складність державотворчих процесів зумовлювалася як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. З метою зміцнення влади гетьман Богдан Хмельницький намагався отримати політичну і військову допомогу від сусідніх монархів. У пошуках союзників, незважаючи на конфесійну відмінність, він вбачав можливість мати своїм сюзереном і турецького султана. Повною мірою реалізувати цей задум вдалося лише Петру Дорошенку, що, на жаль, не вирішило питання поступу українського державотворення ранньомодерної доби.

ДЖЕРЕЛА

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. — СПб., 1863. — Т. 4. — 276 с.; СПб., 1872. — Т. 7. — 398 с.; СПб., 1879. — Т. 11. — 220 с.
2. Архив Юго-Западной России. — К., 1908. — Ч. 3. — Т. 6. — 419 с.
3. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы : в 3 т. / [ред. кол. П.П. Гудзенко и др.]. — М. : Изд-во АН СССР, 1954. — Т. 2: 1648–1651 гг. — 585 с.
4. Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. — К. : Наукова думка, 1997. — Т. 9/2. — С. 870–1630.
5. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. / [упоряд. Ю. Мицик]. — К., 2013. — Т. 2 : 1650–1651 рр. — 703 с.
6. Документи Богдана Хмельницького (1648–1657) / [упоряд. І.Л. Бутич, І.П. Крип'якевич]. — К. : Вид-во АН УРСР, 1961. — 740 с.
7. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. — Ф. II. — Спр. 15545–15548. — 44 арк.
8. Крикун М. Корсунська рада 1669 року / М. Крикун // Записки Наукового товариства імені Шевченка. — Львів, 1999. — Т. 238 : Праці історико-філософської секції. — С. 117–148.
9. Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький / І. П. Крип'якевич. — Львів : Світ, 1990. — 406 с.
10. Памятники, издаваемые Киевской комиссией для разбора древних актов. — К., 1898. — Т. 1. — 616 с.
11. Смолій В. А. Українська державна ідея XVII–XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації / В. А. Смолій, В.С. Степанков. — К. : Альтернативи, 1997. — 367 с.
12. Смолій В. Гетьман Петро Дорошенко. Історичний портрет / В. Смолій, В. Степанков — К. : Темпора, 2011. — 631 с.
13. Степанков В. Між Москвою і Стамбулом: чи існувала проблема вибору протекції у 1648–1654 рр.? / В. Степанков // Україна в Центральній-Східній Європі: з найдавніших часів до кінця XVIII ст. — К., 2004. — Вип. 4. — С. 223–236.
14. Федорук Я. Зовнішньополітична діяльність Богдана Хмельницького і формування його політичної програми (1648 — серпень 1649 рр.) / Я. Федорук. — Львів : Світ, 1993. — 234 с.
15. Федорук Я. Проблема турецького протекторату Богдана Хмельницького у 1655 р. / Я. Федорук // Terra cossacorum: студії з давньої і нової історії України. — К. : Інститут історії НАНУ, 2007. — С. 155–186.
16. Чухліб Т. Гетьмани і монархи: українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. / Т. Чухліб. — Київ ; Нью-Йорк, 2003. — 517 с.
17. Чухліб Т. Козаки та яничари: Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500–1700 рр. / Т. Чухліб. — К. : Вид. дім «КМ Академія», 2010. — 446 с.

Виталий Щербак

ОСМАНСКИЙ ФАКТОР В СТАНОВЛЕНИИ УКРАИНСКОГО ГОСУДАРСТВА ЭПОХИ РАННЕГО МОДЕРНА

В статье осуществлен анализ деятельности Богдана Хмельницкого в поисках союзников в период возрождения Украинского государства. Внимание акцентировано на его видении возможности

получить политическую и военную помощь от Османской империи, несмотря на конфессиональное отличие. Прослежено сохранение преемниками гетмана традиции признания турецкого султана сюзереном казацкой Украины.

Ключевые слова: становление украинского государства, казачество, Османская империя, украинско-турецкие отношения.

Vitaliy Shcherbak

OTTOMAN FACTOR IN THE UKRAINIAN STATE FORMATION IN EARLY MODERN PERIOD

The article analyzes the activity of Bohdan Khmelnytsky in search of allies during the revival period of the Ukrainian state. A great attention is focused on his view to obtain political and military assistance, despite denominational differences, and support from the Ottoman Empire. It is observed keeping tradition of recognition the Turkish sultan as a suzerain of the Cossack Ukraine by hetman's successors.

Key words: Ukrainian state formation, Cossackdom, Ottoman Empire, Ukrainian-Turkish relations.

УДК 94(477):2-7261 «18»

Наталя Баранова

ПОЗИЦІЯ КИЇВСЬКИХ МИТРОПОЛИТІВ ХІХ СТОЛІТТЯ ЩОДО ЗМІН ФОРМ ДІЯЛЬНОСТІ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ ТА КИЇВСЬКОЇ АКАДЕМІЇ

У статті на основі аналізу широкого кола джерел зроблено спробу дослідити діяльність київських митрополитів ХІХ ст. як священноархімандритів Києво-Печерської лаври та патронів Києво-Могилянської академії. Визначено ключову роль очільників київської митрополичої кафедри в занепаді цих двох визначних церковних та освітніх інституцій.

Ключові слова: київські митрополити ХІХ століття, Києво-Печерська лавра, Києво-Могилянська академія.

Історія церкви в Україні являє собою досить значний пласт історичних фактів та подій, і ми маємо на сьогодні велику кількість публікацій та досліджень у цьому напрямі. Історики вивчають найрізноманітніші аспекти — політичні, економічні, соціальні, національно-культурні, де висвітлено роль церкви у розвитку суспільства. Чимала увага в цих роботах приділяється окремим особистостям, у тому числі й висвітленню їхніх думок щодо тих чи інших церковних і освітніх інституцій. Однак період ХІХ ст., якщо розглядати його з позиції діяльності київських митрополитів, особливо в контексті їхнього ставлення до таких важливих осередків духовності й культури, як Києво-Печерська лавра та Києво-Могилянська академія, залишається найменш дослідженим.

На сьогодні з усіх праць, що перебувають у науковому обігу, доцільно виділити доробки, присвячені окремо київським митрополитам ХІХ ст. Серед них відзначимо як розвідки, що датуються кінцем ХІХ — поч. ХХ ст.,

насамперед, праці П. Орловського [12], В. Певницького [13], Сєргія (Василевського) [17], Ф. Терновського [19], Ф. Тітова [23], І. Флоринського [28], В. Чеховського [30], так і праці сучасних дослідників — Н. Баранової [2], А. Макарова [7], Є. Рукавіциної [16], А. Филипенко [27].

Відображаючи загальну картину життя та діяльності київських ієрархів, ці історичні праці лише фрагментарно розглядають їхній зв'язок з Києво-Печерською лаврою й Києво-Могилянською академією. Інші наукові праці, авторами яких є Ю. Кибальник [6], М. Мозгова [9], Ф. Тітов [22], І. Флоринський [28], З. Хижняк [29], хоч і розкривають історію розвитку Києво-Могилянської, а потім і Київської духовної академії та досліджують історію Києво-Печерської обителі у ХІХ ст., не пов'язують розвиток цих важливих інституцій з діяльністю київських митрополитів.

Єдиними доробком останніх років, присвяченим діяльності очільників київської митро-